

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ

INFORMATION SPACE: ESSENCE, CONTENT, AND FUNCTIONS

У статті зроблено спробу уточнення сутності, змісту й функцій інформаційного простору, а також розглядаються його певні соціальні властивості, що зумовлені природою інформації й такі, які набуваються внаслідок перетинання основних складників соціального простору, до якого простір інформаційний входить як один зі складників і в результаті встановлення взаємовідносин і взаємодії основних структур суспільства – держави, громадянського суспільства й ринкової економіки. Наголошується на тому, що сутність інформаційного простору полягає в розповсюдженні інформації в певному складнику соціального простору в інтересах забезпечення динаміки процесів соціальної реальності, що поєднує за рахунок властивості транскордонності всі сфери людської діяльності, є провідником знань, інструментом спілкування та співробітництва, сприяє усталенню стереотипів мислення й моделей поведінки, що соціально сприймаються. Для визначення змістовності інформаційного простору мають ураховуватися суб'єктні характеристики процесів, що відбуваються в цій частині соціальної реальності та представляються окремими особистостями, групами людей і соціальними спільнотами, соціальними інститутами, соціальними організаціями та певної спрямованості соціальними структурами. Спектр інформаційних ресурсів, до яких долучаються ті чи інші суб'єкти, що є активними в інформаційному просторі, складається із засобів масової інформації, доменних ресурсів Інтернету, різного роду й призначення бібліотек. Функціонування інформаційного простору створює умови для реалізації його соціального призначення шляхом виконання інтеграційної, комунікативної, соціальної, геополітичної та актуалізуючої функцій. Пропонується розширити коло уявлень про функціональний спектр інформаційного простору за рахунок виокремлення функції – безпекової – як такої, що пов'язується саме з безпекою перебігу інформаційних процесів, стрімким зростанням їх значення для створення умов безпеки та їх підтримання в інтересах виключення можливостей виникнення небезпеки різного роду й походження в усій різноманітності соціальної реальності.

Ключові слова: соціальний простір, інформаційний простір, віртуальність інформаційного простору, функції, безпекова функція.

An attempt to clarify the essence, content, and functions of the information space has been made in this article. Certain social properties of the information space have been considered as the ones, conditioned by the nature of information, and resulting from the intersection of the main components of the social space, to which the information space is one of the components, and conditioned by the interactions of the basic structures of society – the state, the civil society, and the market economy. It is emphasized that the essence of the information space is the dissemination of information in a certain part of the social space in the interests of ensuring the dynamics of social reality, as it combines the cross-border nature of all spheres of human activity, acts as a conductor of knowledge, communication, and cooperation, promotion of the establishment of stereotypes of thinking and patterns of behavior that are socially perceived. To determine the content of the information space, the subjective characteristics of the processes occurring in this part of social reality and represented by individuals, groups of people and social communities, social institutions, social organizations, and a certain direction of social structures, should be taken into account. The range of information resources that are joined by certain entities, active in the information space, consists of the media, domain resources of the Internet, and libraries of various types and purposes. The functioning of the information space creates conditions for the realization of its social purpose by performing integration, communicative, social, geopolitical, and actualizing functions. It is proposed to expand the range of ideas about the functional spectrum of information space by distinguishing the security function as the one associated with the security of information processes, the rapid growth of their importance for creating security conditions and maintaining them in the interests of eliminating the possibility of various dangers and origin in all the diversity of social reality.

Key words: social space, information space, the virtuality of information space, functions, security function.

УДК 316.334
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.1>

Бурга В.В.
д.соціол.н., професор кафедри
соціології та політології
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Розова О.В.
аспірантка, керівник прес-служби
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. Інформація набула величезного значення в житті сучасного суспільства, різних його соціальних прошарків і груп. Отже, потрібне дослідження

проблеми інформаційного простору як складника простору соціального й такого, що має певні властивості, які визначають його вплив на перебіг важливіших соціальних процесів

і певним чином визначають напрями суспільного розвитку. Проблема полягає у визначенні сутності й змісту інформаційного простору, включення до якого та позиціонування в якому відображають стан і можливості розвитку в напрямках, адекватних спільній соціальній динаміці для соціальних організацій і структур.

Актуальність проблеми, яка розглядається в статті, зумовлюється потребою в пошуку теоретичних засад, що даватимуть змогу чітко визначати сутнісні, змістові та структурні характеристики інформаційного простору з метою забезпечення умов для бажаної динаміки у визначеному напрямі соціального розвитку та визначення підходів для діяльності з урахуванням специфіки проблематики позиціонування в соціальному просторі для конкретної соціальної структури. Сучасне суспільство характеризується експоненціальним зростанням інформації, що принципово важлива для вирішення питань соціального управління. Отже, значущість питань, які пов'язуються зі змістом інформаційного простору, у якому використовується та зберігається інформація про суспільство в усіх проявах його життєдіяльності, постійно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему соціального простору та його інформаційного складника в роботах розглядали такі видатні вчені, як Г. Зіммель, П. Сорокін, П. Бурдьє, Т. Парсонс, А. Лефевр, Е. Гідденс, І. Гофман, П. Бергер, Т. Лукман, Б. Верлен та інші.

Серед сучасних науковців, що зверталися до проблематики, пов'язаної з інформаційним простором, також варто вказати А.Ю. Барковську, А.А. Бесчасну, А.Б. Добровольську, К.А. Дубняка, О.Г. Злобіну, О.К. Михееву, А.О. Петренко-Лисак, О.М. Селезньову, Є.П. Семенюка, А.В. Серегіна, О.Ф. Філіппова, Н.Г. Черкунову, О.С. Чернявську, І.В. Шапошникову, В.Л. Щербіну, М.Л. Яковенко, А.І. Ярох. Дослідженнями цих авторів закладено підґрунтя для аналізу питань, пов'язаних з інформаційним простором.

Постановка завдання. Проте з урахуванням стрімкого зростання значення інформаційного змісту соціального життя сучасного українського суспільства метою роботи можна визначити з'ясування проблем, що виникають у зв'язку з проявами інформаційного складника суспільного життя, уточнення її специфіки й основних характеристик, важливих для пізнання та розуміння цього соціального феномена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, що пильна увага до проблематики інформаційного простору значною мірою зумовлюється постійною актуальністю для представників соціологічної спільноти проблематики, органічно з нею

пов'язаною, а саме проблемою соціального простору. Така затребуваність викликана тим, що саме за допомогою соціального простору видається можливим описувати соціальну реальність як просторово-часову структуру [1]. У соціологічній науці склалося два підходи до розуміння соціального простору. Перший із них умовно визначається як об'єктивістський, коли соціальний простір розглядається як взаємопов'язаний із предметним простором, а за цих обставин має ознаки об'єктивності. Саме такий підхід реалізовували в дослідженнях Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Е. Гідденс. Другий підхід може визначатися як суб'єктивістський, за яким усе соціальне є таким, що створюється, сприймається та перетворюється людиною – суб'єктом цих процесів. Такий підхід культивувався в дослідженнях Г. Зіммеля, І. Гоффмана, П. Бергера та Т. Лукмана. Проте сьогодні найбільш затребуваним є підхід, що намагається поєднувати раніше виокремлені. Мова йде про точку зору П. Бурдьє, який уважав, що простір, у якому ми знаходимося та який пізнаємо, є соціально сконструйованим, оскільки предметний простір за допомогою абстрактного мислення виступає як соціальна конструкція, соціальна проекція, соціальна структура в об'єктивізованому стані [2]. У соціальному просторі, за П. Бурдьє, виділяються автономні підпростори як його складники, що структуруються внаслідок розподілу різних видів капіталу: економічного, культурного, релігійного, інформаційного тощо. Тоді, визначаючи соціальний простір як форму розвитку суспільства у вигляді багатомірного простору, утвореного перетинанням соціальних процесів, відношень, співвіднесених із фізичним простором, ми отримуємо можливість говорити про економічний, культурний та інформаційний простори [3].

Розуміння сутності інформаційного простору як складника простору соціального суттєво ускладнюється через відсутність усталеного визначення інформації. Існує велика кількість спроб визначати поняття «інформація» у формі абстрактного судження, що зумовлено різними цілями, різними точками зору на проблему, залежністю від контексту таких спроб. Так, під інформацією в широкому сенсі розуміють відображення реального світу внаслідок інтелектуальної діяльності людей, а у вузькому – сукупність відомостей як інтелектуальних продуктів, що є об'єктом створення, зберігання, передачі та просування. Уважатимемо доцільним в інтересах дослідження використання найбільш широкого розуміння інформації, що прийняте ЮНЕСКО, як універсальної субстанції, що пронизує всі сфери людської діяльності, слугує провідником знань і думок, інструментом спілкування, взаєморозуміння

та співробітництва, утвердження стереотипів мислення та поведінки.

Саме такий підхід до визначення поняття інформації дає нам змогу перейти до спроби визначення сутності й змісту інформаційного простору. Сьогодні існує значна кількість спроб визначення інформаційного простору. Вони полягають у розумінні інформаційного простору як сукупності інформації, що циркулює в процесі соціальних комунікацій. При цьому, пов'язуючи інформаційний простір із поняттям інформаційної сфери, акцентують на територіальній обмеженості, визначенні його як динамічного і структурованого середовища або підкреслюють його віртуальність, що передбачається трансграничністю інформаційних процесів і власне інформації.

На засадах узагальнення таких точок зору [4–7] на сутність і зміст інформаційного простору ми можемо зробити спробу дати власне визначення цього поняття. Виходячи із цього, **інформаційний простір** – це частина соціальної реальності, презентованої у вигляді соціального простору, що як сукупна інформація циркулює на певній території поширення, яка утворюється, обмежується і структурується залежно від статусності суб'єктів інформаційної діяльності й насиченості інформаційними ресурсами. При цьому змістовими складниками інформаційного простору є інформація, інформаційні відносини та взаємодії, інформаційна культура, інформаційна діяльність та інформаційна інфраструктура, інформаційне право й інформаційне законодавство. Тобто **сутність інформаційного простору** полягає в тому, що він є складником простору соціального, певною частиною соціальної реальності, яка виокремлюється з урахуванням специфіки виробництва, поширення, зберігання й використання інформації. Іншими словами, можна наголошувати, що сутність інформаційного простору полягає в розповсюдженні інформації в певному складнику соціального простору в інтересах забезпечення динаміки процесів соціальної реальності як того феномена, що за рахунок властивості транскордонності інформаційних процесів поєднує всі сфери людської діяльності, є провідником знань, інструментом спілкування та співробітництва, сприяння усталенню соціально сприйманих стереотипів мислення та моделей поведінки.

Говорячи про **зміст інформаційного простору**, варто вказувати на змістові характеристики інформації, взаємодію й взаємовідносини які складаються між суб'єктами інформаційного простору в процесі інформаційної діяльності, ресурсно забезпечуються та врегульовуються в суспільстві.

Для визначення змістовності інформаційного простору видається доцільним уточнення

суб'єктної характеристики процесів, що відбуваються в цій частині соціальної реальності. Так, суб'єктами процесів в інформаційному просторі можуть визначатися як окремі люди (особистості), групи людей і соціальні спільноти, так і соціальні інститути, соціальні організації та певної спрямованості соціальні структури. Говорячи про феномен трансграничності інформаційних процесів, варто вказувати на зв'язок з проявами суб'єктності держави та певних державних інституцій у вигляді виконавчих структур державної влади й регіонального управління або органів місцевого самоврядування, які, виходячи з розуміння соціальної адекватності, можуть установлювати та утримувати кордони для розповсюдження інформації, контролювати інформаційні ресурси. Спектр інформаційних ресурсів, до яких долучаються ті чи інші суб'єкти, що є активними в інформаційному просторі, складається із засобів масової інформації, доменних ресурсів Інтернету, різного роду та призначення бібліотек. Цілком зрозуміло, що такий склад може уточнюватися залежно від специфіки вирішуваних завдань інформаційної діяльності за рахунок поширення на потенціали інформаційно-телекомунікаційних систем, комплексів засобів інформатизації, мереж зв'язку та систем доступу до них. Уявлення про множинність інформаційних ресурсів може збагачуватися на засадах функціонування ринку інформаційних послуг, діяльності системи підготовки кадрів для інформаційної галузі тощо. У свою чергу, феномен трансграничності як міжкордонної прозорості інформаційного простору вказує на його віртуальність. Власне віртуальність варто розуміти як будь-яку інтерсуб'єктивну реальність, що не є безпосередньо (предметно) присутньою. Така реальність опосередковується знаковими системами завдяки використанню інформаційно-комп'ютерних та інших технологій інформаційної діяльності, утворенням унікальних за своєю природою суб'єктів у вигляді віртуальних співтовариств, мережових організацій, віртуальних підприємств. Такі властивості інформаційного простору значною мірою зумовлюють функціональність тієї частини соціального простору, де провідними є соціальні дії, взаємодії та взаємовідношення, що породжуються використанням у людській діяльності інформації. Це уособлює зберігання, застосування й оновлення знання, різного роду відомостей як інструменту спілкування, взаєморозуміння та співробітництва. Так, функціями, що реалізуються в інформаційному просторі, визначаються такі:

– *інтегрувальна* – така, що поєднує в інформаційному просторі комунікативне й соціокультурне середовища, суб'єктів різного роду та спрямувань діяльності, до якої

долучаються окремі люди й спільноти, національні держави, державні союзи, народи й міжнародні спільноти. Інформаційний простір створює необхідні умови для об'єднання завдяки здібності інформації долати межі, є механізмом інтеграції різного рівня організаційних структур у світовому масштабі. Окрім того, інтеграційна функція виражається в тому, що, зберігаючи інформацію про минуле, сучасне й майбутнє, утворюється нерозривний зв'язок подій у часовому просторі, зберігається історія;

– *комунікативна* – така, що полягає у створенні особливого середовища інтерактивної, трансграничної й мобільної активності та взаємно пов'язує суб'єктів інформаційного простору, що діють у ньому на засадах ефективного інформаційного обміну. За таких умов інформаційний простір стає місцем комунікацій;

– *актуалізуюча* – така, що актуалізує інтереси різних суб'єктів діяльності, робить їх найважливішими шляхом реалізації поставлених цілей, із якими вони вступають в інформаційний простір як на засадах особистісної та групової мотивації, так і з метою реалізації інформаційної стратегії масштабних соціальних структур і державної інформаційної політики. Сучасний інформаційний простір створює умови для усвідомлення пріоритетності нематеріального виробництва, науки та освіти, що, у свою чергу, у контексті процесів комп'ютеризації, інформатизації, автоматизації всіх циклів виробництва сприяють розвитку промисловості;

– *геополітична* – така, що змінює акценти щодо значущості власних, традиційних ресурсних баз, використовуваних в інформаційному просторі, порівняно з тими, що створюються або набуваються в ході геополітичних відносин і забезпечують вищий рівень ресурсного забезпечення порівняно з наявними;

– *соціальна* – така, що перетворює склад суспільства, змінює характер і зміст суспільних відносин у сферах політики, економіки, культури, науки, релігії, виводячи їх на більш високий рівень системності [8].

З урахуванням стрімкого зростання ролі інформаційних процесів у суспільному житті особливо гостро постає проблема *безпеки* в інформаційному просторі. Отже, буде доцільним вести мову про розширення спектру наявних функцій ще однією, а саме *безпековою*. Реалізація цієї функції має створювати умови для запобігання невідповідному поведінженню з інформацією суб'єктів інформаційної діяльності на етапах її продукування, зберігання, використання та поширення, а також максимально виключати можливості виникнення загроз безпеці окремої особистості, певних людських спільнот, національних держав. При цьому ні соціальні орієнтації суб'єктів діяльно-

сті в інформаційному просторі, ні характеристики стану інформаційних ресурсів і каналів просування інформації не можуть ставати причиною для створення небажаних ускладнень у забезпеченні інформаційної безпеки, загроз безпечному перебігу процесів в інших складниках соціального простору.

Функціонування інформаційного простору з його властивостями досить рельєфно віддзеркалюються у взаємопов'язаних частинах суспільства як таких, що містять ознаки соціального. У такому випадку мова повинна йти про громадянське суспільство, ринкову економіку та державу (за І. Валлерстайном). При цьому громадянське суспільство можна розглядати як спілкування, взаємодію та самоорганізаційну активність членів в інформаційному просторі на основі об'єднань, спільнот та асоціацій, створених на засадах вільного прийняття всіма членами суспільства громадських цінностей. Варто підкреслювати, що наявність вільної від державного контролю й обмежень інформації та незалежне від впливів ринкових відносин та економічних інтересів використання потенціалу інформаційного простору мають приводити до проявів і розвитку громадської думки в суспільстві. Така вільна, об'єктивна, незаангажована громадська думка має ставати головним набуттям і рушійним чинником суспільної динаміки. Проте держава також має опікуватися своїм впливом на інформаційний простір, але він має проявлятися у формуванні на демократичних засадах державної політики в інформаційній сфері та регуляторній діяльності виключно на правових засадах, активності різного роду суб'єктів інформаційної діяльності, особливо засобів масової інформації та масових комунікацій в інтересах забезпечення інформаційної безпеки для суспільного життя. Завданням для ринкової економіки у взаємодії з інформаційним простором має ставати створення економічних умов для розвитку ресурсної бази й інформаційної інфраструктури. При цьому, говорячи про інформаційну інфраструктуру, варто розуміти під нею певне середовище з межами, окресленими виконанням завдань продукування, збирання, обробки, зберігання та просування інформації в специфічній за змістом структурній частині соціального життя.

Необхідно зауважити, що роль координатора у взаємних стосунках громадянського суспільства, ринкової економіки та держави на сучасному етапі розвитку українського соціуму має виконуватися саме державою як найбільш структурованою, організованою та адаптованою для управління важливішими соціальними процесами. Але сьогодні це тільки побажання далекі від реальності. На жаль, ми маємо приклади, коли в умовах гібридної україн-

сько-російської війни наші втрати суттєво збільшувалися саме через неспроможність держави протистояти інформаційній агресії ні самотужки, ні під час невдалої взаємодії з представниками громадянського суспільства – волонтерами. Це зумовлюється як слабкістю громадянського суспільства й держави (державної влади та її апарату), нерозвиненими економічними ринковими відносинами в Україні, так і ступенем вирішального впливу на інформаційний, політичний та економічний боки суспільного буття олігархічних кіл. Останнє виражається в тому, що більшість засобів масової інформації та каналів масових комунікацій знаходиться у власності олігархічних кланів і фінансово-промислових груп, корпоративні інтереси яких вони й обслуговують своєю діяльністю в інформаційному просторі України.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, сутність, зміст і функції інформаційного простору мають розглядатися як один зі складників простору соціального. Сутність інформаційного простору полягає в розповсюдженні інформації в певному складнику простору соціального в інтересах забезпечення динаміки процесів соціальної реальності. Це дає змогу інформаційному простору, поєднуючи всі сфери людської діяльності, бути провідником знань, бути інструментом спілкування, співробітництва та сприяння усталенню таких стереотипів мислення й поведінки, що соціально схвалюються. Зміст інформаційного простору визначається суб'єктними характеристиками процесів, що відбуваються в цій частині соціальної реальності. Вони презентуються як окремими особистостями, групами людей і соціальними спільнотами, так і соціальними інститутами, соціальними організаціями й соціальними структурами, що мають певну спрямованість і статусність. Спектр інформаційних ресурсів, до яких долучаються ті чи інші суб'єкти, що є активними в інформаційному просторі, складається із засобів масової інформації, доменних ресурсів Інтернету, різного роду та призначення бібліотек. Функціонування інформаційного простору створює умови для реалізації його соціального призна-

чення шляхом виконання інтеграційної, комунікативної соціальної, геополітичної та актуалізуючої функцій. Разом із тим видається доцільним розширити коло уявлень про функціональну композицію інформаційного простору за рахунок виокремлення нової функції – безпекової – як такої, що пов'язується саме з безпекою перебігу інформаційних процесів, зумовлюється зростанням їх значення для створення та підтримки умов безпеки з метою виключення можливостей проявів небезпеки різного роду й походження в усій різноманітності процесів соціальної реальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барковская А.Ю. Социологическая интерпретация категории «социальное пространство». *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Серия 7 «Философия»*. 2013. № 1 (19). С. 49–55.
2. Бурдые П. Физическое и социальное пространства: проникновение и присвоение / пер. с фр., общ. ред. и послесл. Н.А. Шматко. *Социология социального пространства*. Москва : Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 2005. 288 с.
3. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики / пер. с франц. ; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н.А. Шматко. Москва : Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 2005. 576 с.
4. Чернявская О.С. Социальное пространство: обзор теоретических интерпретаций. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2008. № 5. С. 329–335.
5. Филиппов А.Ф. Социология пространства: общий замысел и классическая разработка проблемы. *Логос*. 2000. № 2. С. 113–151.
6. Бесчасная А.А. Социологические маркеры социальных пространств как инструмент исследования и управления пространством городов. *Социальные и гуманитарные знания*. 2018. Том 4. № 2. С. 100–107.
7. Добровольська А. Інформаційний простір: проблеми становлення нової якості національного просту. URL: http://www.nas.gov.ua/publications/-books/series/9789660247048/Documents/2010_03/a14.pdf.
8. Косогов О.М. Інформаційний простір як об'єкт управління в системі державної інформаційної політики. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2016. Вип. 3 (48). С. 54–56.